

Krzysztof Czekaj, Monika Zawartka-Czekaj

Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach

FAKTY, MIEJSCA I INSTYTUCJE NA MAPACH BADAWCZYCH W SOCJOLOGII MIASTA

Streszczenie. Artykuł dotyczy wykorzystania map w badaniu socjologicznym miasta. Ta najstarsza w socjologii technika prezentacji danych funkcjonuje do dzisiaj w socjologii światowej i jest wysoce użyteczna do badań środowisk zurbanizowanych. Jednym z nielicznych i wybitnych socjologów miasta w Polsce, który w swych studiach nie tylko sięgał do tradycji szkoły chicagowskiej, ale i używał do prezentacji danych i analiz map punktowych, był profesor Wacław Piotrowski. Drugi moduł artykułu dotyczy właśnie przypomnienia tego fragmentu twórczości profesora Piotrowskiego (Łódź, Katowice, Wrocław, Opole). Wreszcie trzecia część artykułu pokazuje, jak współcześnie do badań problemów społecznych miast województwa śląskiego stosuje się tę technikę. Ukazana zostaje ewolucja tej formy narzędzia badania socjologicznego we współczesnych śląskich studiach miejskich. Zaprezentowane zostaną najnowsze mapy badań faktów, miejsc i instytucji w mieście górnośląskim.

Słowa kluczowe: mapy punktowe, socjologiczne badania miasta, szkoła chicagowska, problemy społeczne, województwo górnośląskie.

1. Fakty miejsca, instytucje i problemy społeczne w mieście

W historii socjologii badanie faktów miejsc i instytucji, z wykorzystaniem map badawczych, wiąże się z narodzinami dyscypliny, że wymieni się tu choćby siedem map samobójstw i pijaństwa w pierwszej kontynentalnej monografii problemów, czyli *Samobójstwo* Emila Durkheima (2006) z 1897 r.

W USA, z kolei, *founding mother* amerykańskich badań społecznych z użyciem map badawczych, czyli Jane Addams, w uznanym już dziś za klasyczne studium *Hull House. Maps and Papers*, wydanym w 1895 r., przygotowała wraz ze współpracownikami dwie kolorowe mapy faktów, zjawisk i problemów społecznych w Chicago. Agnes Sinclair Holbrook w artykule *Map Notes and Comments* opisała m. in. całą technikę tworzenia map. Pierwsza z map ukazywała przestrzenną dystrybucję narodowości w Chicago. Należy

bowiem pamiętać, że mapa odzwierciedlała zasadę: jeden człowiek, jeden punkt – czyli była to mapa punktowa. Druga z map, zawartych w tej historycznej pracy, to mapa zarobków mieszkańców badanych obszarów, poprzez dane prezentująca sfery ubóstwa w Chicago (Czekaj 2007: 203–233).

Do serii pionierskich studiów omawianego rodzaju należały badania nad przestępczością młodzieży w Chicago w latach 1899–1909, dokonane przez Sophonisbę P. Breckinridge i Edith Abbott, a opublikowane w 1912 r. w pracy *The Delinquent Child and the Home*. Obie autorki ukazały w niej przestrzenne rozmieszczenie miejsc zamieszkania dzieci przestępców w Chicago (Breckinridge, Abbott 1912).

Najpełniejszy jednak rozwój badań socjologicznych, z wykorzystaniem map badawczych, przypada na lata 20. i 30. XX w., kiedy to w University of Chicago święciła swe triumfy szkoła socjologiczna łączona przede wszystkim z nazwiskami Roberta E. Parka i Ernesta W. Burgessa (Czekaj 2007). Szkoła chicagowska w swoich eksploracjach społecznych korzystała z szerokiej gamy technik badawczych. Otrzymane w wyniku tych studiów monografie instytucji, zjawisk i problemów życia w mieście dotyczyły większości zjawisk marginalizacji, wymienianych dzisiaj tak jednoznacznie przez większość badaczy. Mapy, używając przenośni, stanowiły istotny element pejzażu szkoły chicagowskiej, będąc niejako jej znakiem rozpoznawczym. Nie można jednak przypisać ich jako formy ilustracji wyłącznie do monografii o charakterze ilościowym, ponieważ służyły też do ukazania różnego rodzaju dystrybucji zjawisk i problemów w opracowaniach z przewagą danych o charakterze jakościowym.

Istotnym elementem w procesie dochodzenia do bazy danych o problemach i zjawiskach społecznych jest umiejętność interpretacji map, jak to określiła Vivien M. Palmer. Jednym zagadnieniem jest wykonanie mapy, a drugim umiejętność jej odczytania. Pierwszym krokiem w interpretowaniu map jest sformułowanie dokładnych stwierdzeń opisujących różne fakty naniesione na nią. W tworzeniu tych stwierdzeń ważne są dane, które powinno się poszukiwać w związku z zaistniałymi faktami na mapie, ale pochodzącymi z innych źródeł, do których Palmer zalicza: mapy z danymi statystycznymi, dokumenty i osobiste obserwacje. Te zewnętrzne w stosunku do map dane powinny być starannie porównane z informacjami wynikającymi z interpretowanej mapy. Palmer konkluduje w następujący sposób: „W interpretowaniu mapy istotnym jest pamiętanie o dwóch odrębnych kategoriach: 1. wnioski, które są udowodnione poprzez dane z map lub innego rodzaju dane, które są powiązane z nimi; 2. przypuszczenia [pytania badawcze wyższego rzędu – podkr. K. Cz., M. Z.-Cz.] i hipotezy, które powstają i wymagają bardziej intensywnych badań, zanim będzie je można zaakceptować” (Czekaj 2007: 191). Jeden z wybitnych specjalistów w zakresie graficznej prezentacji danych w naukach społecznych, Calvin F. Schmid, w następujący sposób podsumował w 1939 r. znaczenie map w badaniach społecznych: „Bardzo ważnym narzędziem w badaniach społecz-

nych jest mapa. Przydatność mapy nie ogranicza się tylko do graficznego przedstawienia faktów. Mapy są często niezastąpione w lokalizacji problemów, weryfikowaniu hipotez, analizowaniu danych i odkrywaniu ukrytych faktów i relacji” (Schmid 1949: 412–413).

Podsumowując powyżej zamieszczone rozważania, należy stwierdzić, że za pomocą map problemów społecznych można było nie tylko lokalizować miejsca i instytucje w przestrzeni, mierzyć rozmiary całej gamy faktów, zjawisk i problemów społecznych, ale także porównywać, kontrastując ramy czasowo-przestrzenne, a ponadto – dzięki uwzględnianiu płci objętych badaniami mieszkańców realnie – konfrontować wzory zachowań. I na tych wzorach wyrosły dwie ekologiczne tradycje badawcze: łódzka i katowicka, o których będzie mowa w dalszej części opracowania.

2. Profesora Wacława Piotrowskiego łódzka koncepcja badania miasta

Zainteresowanie profesora Wacława Piotrowskiego podejściem ekologicznym do badania miast polskich przyniosło efekt w 1965 r. w postaci pracy zatytułowanej *Miasto Opole i jego struktura ekologiczna w wypowiedziach aktywistów terenowych*. Studium to zrealizowane na zlecenie Instytutu Śląskiego w Opolu, w latach 1961–1962, jest istotne dla socjologii miasta w Polsce przynajmniej z dwóch powodów (Piotrowski 1965). Po pierwsze jest badaniem z wykorzystaniem techniki wywiadów z ekspertem-informatorem społecznym – najprawdopodobniej jedno z pierwszych w Polsce. Po drugie zaś wprowadza quasi-mentalne mapy zjawisk i problemów społecznych – również pierwsze w Polsce. Odnotowane w świadomości respondentów obrazy zjawisk w przestrzeni miasta Opole i jego piętnastu wówczas rejonach. Warto je przypomnieć od strony metody badawczej, ponieważ współcześnie mogą one być wzorem dla studiów nad potrzebami środowisk mieszkańców gmin miejskich i wiejskich oraz ich samorządów przygotowujących rozwiązania praktyczne istniejących problemów. Same badania, czyli wywiady z ekspertami-informatorami społecznymi, przeprowadzono w lipcu 1962 r. podczas badań terenowych studentów w Opolu. Organizator badań zauważył, że nie roszczą sobie one pretensji do reprezentatywności, ale ponieważ odnotowują zapisane w świadomości obrazy różnych przedstawicieli samorządów blokowych, osiedlowych i dzielnicowych, to jednak „wyniki analizy na pewno nie są dalekie od sformułowania tematu opracowania w sposób następujący: struktura ekologiczna Opola w oczach jego mieszkańców” (tamże: 9).

Ówczesna definicja aktywisty terenowego może być odniesiona do dzisiejszych działaczy samorządów różnych poziomów organizacji. Wacław Piotrowski określił ich następująco: „Wychodząc od rodzaju organizacji, w ramach

których jednostka spełniać może rolę społecznego działacza, czy jak kto woli społecznego aktywisty, można przeprowadzić podział umowny na organizacje lokalne i ponadlokalne. Wyznacznikiem tego podziału będzie przestrzenny zasięg bezpośredniej działalności danej organizacji. W ramach działalności lokalnej, a więc o zasięgu określonym na przykład granicami administracyjnymi miasta, wydaje się użyteczne wyodrębnienie działalności terenowej. Przez teren w tym węższym znaczeniu rozumieć się będzie przestrzeń leżącą w możliwościach bezpośredniego działania nie tylko samej organizacji, ale przede wszystkim jej członków. Będzie to teren działania jakiejś instytucji, np. szkoły podstawowej, sklepu, świetlicy itp., a tym samym będzie to teren działania organizacji związanej z tą instytucją. Odpowiednio do tego podziału aktywistą terenowym nazywa się członka organizacji czy stowarzyszenia występującego na stosunkowo niewielkiej przestrzeni. Ten niewielki obszar może pokrywać się z małą społecznością lokalną, bądź z wyodrębnioną umownie częścią większej społeczności” (tamże: 5–6).

Do przedstawicieli tych organizacji zaliczył Piotrowski m. in. komitety rodzicielskie szkoły, przedszkoli oraz komitety blokowe, domowe i inne. Te terenowe organizacje społeczne zostały wyraźnie oddzielone, jako odrębne jednostki organizacyjne, od terenowych oddziałów organizacji centralnych, jak Liga Kobiet, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Liga Obrony Kraju czy grupy partyjne.

Badanie polegało na odtworzeniu stanów świadomości tego aktywu społecznego odnośnie do obszarów miasta Opole i ich waloryzacji, a następnie zderzeniu ich z obiektywnymi danymi pochodzącymi z instytucji. Te instytucje to: służba zdrowia, służby porządkowe i organy ścigania.

To pierwsze źródło wiedzy o faktach i instytucjach Piotrowski scharakteryzował w następujący sposób: „Jako zjawiska charakteryzujące w pewnym sensie zagadnienia patologii biologicznej przyjęto zachorowania na gruźlicę oraz reumatyzm, choroby weneryczne i choroby psychiczne. W stosunku do wymienionych chorób istnieje tu powszechne przekonanie, udokumentowane niejednokrotnie szczegółowymi badaniami, że nasilenie ich występowania uwarunkowane jest w pewnym istotnym stopniu całokształtem warunków społecznych środowisk, w których występują. Mówiąc o społecznych warunkach środowiskowych ma się tu na myśli środowiska w sensie przestrzennym, charakteryzujące się określonym składem mieszkańców, zamieszkujących w określonych warunkach – ogólnie mówiąc – urbanistycznych. Te ostatnie obejmują zarówno rodzaj i charakter zamieszkiwanej dzielnicy, a więc jej »wiek«, zagęszczenie, standard wyposażenia itd.” (tamże: 10). Źródłem pozyskania tych danych, pochodzących z terenowych placówek państwowej służby zdrowia, był Wydział Zdrowia MRN w Opolu, choć autor wyraźnie pokazał, że w kwestii chorób wenerycznych nie uwzględniono prywatnego lecznictwa, co wówczas mogło tylko w nieznacznym stopniu zniekształcić obraz przestrzennej dystrybucji miejsc zamieszkania osób dotkniętych tą

cywilizacyjną chorobą. Wydział Zdrowia MRN dostarczył też danych dotyczących problemów pijaństwa i alkoholizmu oraz leczenia w zakresie tego uzależnienia.

Drugim źródłem wiedzy o faktach była Komenda Miejska Milicji Obywatelskiej. Instytucja ta przygotowała dane w zakresie rozbojów, włamań, kradzieży, chuligaństwa. Wacław Piotrowski scharakteryzował ten rodzaj danych następująco: „Wszystkie wyżej wymienione materiały i rejestracje dokonanych przestępstw w latach 1959 i 1960, zawierają też zgłoszenia zachorowań, w celu wzmocnienia statystycznej reprezentatywności danych” (tamże: 11).

Posiadane informacje z instytucji o faktach i zjawiskach pozwoliły scharakteryzować piętnaście obszarów miejskich Opola, które były jednocześnie rejonami administracyjno-meldunkowymi. „Podstawowym problemem dla analizy nasilenia wspomnianych zjawisk patologicznych w poszczególnych fragmentach obszaru miasta było ustalenie określonego podziału miasta na mniejsze jednostki przestrzenne, które stanowić miały układ odniesienia całości opisu i analizy społeczno-ekologicznej struktury Opola [...]. Zaletą tego podziału jest to, że w stosunku do tak wyodrębnionych jednostek przestrzeni dysponować można danymi co do liczby ludności, poza tym istnieją możliwości – biorąc ściśle określony zasięg rejonów – gromadzenia pożądaných danych dotyczących zarówno ludności, jak i warunków komunalno-urbanistycznych” (tamże: 11). Podział ten zgodnie z dyrektywami metodycznymi ekologii społecznej, w tym szkoły chicagowskiej, dokumentowała mapka dołączona do pracy. Z kolei tabela zawierała zagadnienia, które były przedmiotem analiz wraz z rankingiem miejsc poszczególnych obszarów, przy czym jedynka przypisana była obszarowi o najwyższych wskaźnikach chorób, a 15 obszarowi o najniższych wskaźnikach. Obszary te charakteryzowano m. in. ze względu na miejsce zamieszkania sprawcy, jak i miejsce popełnienia czynów. Z kolei wskaźnik proporcjonalnej intensywności występowania zjawisk w każdym z obszarów wynosił od 1 do 100, gdzie ten ostatni oznaczał najwyższą intensywność występowania w rejonach danego zjawiska, wyliczonego w stosunku do liczby mieszkańców rejonu.

Na podstawie danych o faktach z instytucji Piotrowski dokonał charakterystyki każdego z piętnastu obszarów miasta. Dla przykładu należy przytoczyć analizę wybranych obszarów Opola: „Gdybyśmy chcieli scharakteryzować każdy rejon poprzez wyliczanie tych zjawisk, które ze względu na intensywność występowania postawiły go na pierwszym, drugim lub trzecim miejscu w skali wszystkich 15 rejonów, to przede wszystkim z charakterystyki tej winniśmy wyłączyć automatycznie rejon nr 1, 12 i 14, które charakteryzują jedynie wskaźniki zgonów i urodzeń. W pozostałych rejonach dominujące w skali całego zbioru wskaźniki przedstawiają się następująco: rejon 2 to, przede wszystkim – miejsca zamieszkania sprawców czynów przestępczych i czynów chuligańskich, rejon nr 3 wyróżnia się jako miejsce zamieszkiwania sprawców włamań

i rozbojów, a także jako miejsce popełniania tych przestępstw. W zakresie innych zjawisk, podobnie jak rejon nr 14, odznacza się wysokimi wskaźnikami zgonów i urodzeń. Rejon nr 4 wyróżniają wysokie wskaźniki zamieszkiwania włamywaczy, awanturników i chuliganów, tam też stosunkowo częściej niż w innych rejonach popełniane są rozboje, włamania oraz kradzieże. Ponadto rejon ten zalicza się do czołówki pod względem zachorowalności na choroby weneryczne i choroby psychiczne. Rejon nr 5, to także jak poprzednie dwa rejony, miejsce popełniania rozbojów i włamań, ponadto pierwsze miejsce w całym mieście pod względem zachorowalności na gruźlicę oraz miejsce w czołówce urodzin. Rejon nr 6 charakteryzują jedynie wysokie wskaźniki zachorowalności na choroby psychiczne i reumatyzm (pierwsze miejsce w mieście) oraz stosunkowo wysoki wskaźnik śmiertelności” (tamże: 13–14). Już ta próbka świadczy nie tylko o analizie dotyczącej poszczególnych obszarów miasta, ale i o analizie porównawczej dokonanej w oparciu o dane statystyczne. Warto też przytoczyć opis analizy odnoszący się do obszaru centralnego Opola, jako najpełniejszej charakterystyki występujących tam zjawisk, faktów i problemów społecznych: „Rejon nr 8 – jeden z centralnych rejonów Opola – charakteryzują stosunkowo wysokie wskaźniki mówiące o zamieszkiwaniu tego obszaru przez sprawców kradzieży oraz o stosunkowo częściej występujących na tym terenie kradzieżach, obok częstych czynów chuligańskich. Pierwsze miejsce natomiast zajmuje ten rejon ze względu na najwyższy wskaźnik leczonych alkoholików. Nie należy tego na pewno utożsamiać z najwyższym alkoholizmem terenu. Zgłoszenia do leczenia mogą być wynikiem, przede wszystkim presji, jaką wywiera na dotkniętego alkoholizmem mieszkańca rejonu stosunkowo lepiej uświadomione środowisko. Oczywiście, że i ten, dający się uchwycić, a przez to objęty badaniami wskaźnik, jest sygnałem, że na terenie tym alkoholizm jako problem istnieje – tyle że z optymistycznym akcentem wykorzystywania dostępnych dróg do ograniczenia biologicznych i społecznych skutków tego nałogu” (tamże: 14).

Uzyskany obraz poszczególnych rejonów miasta skonfrontowano z mentalnymi obrazami, jakie utrwały się w świadomości ponad dziewięćdziesięciu ekspertów-informatorów społecznych spośród aktywistów terenowych. Autor wskazał na trudności, jakie badacz napotyka w momencie, kiedy w pytaniach do ekspertów-informatorów przechodzi się od ogólnej charakterystyki miasta do określonych obszarów miasta. Okazało się, że choć w świadomości większości respondentów takiego podziału na 15 obszarów nie było, to został odnotowany przez ankietowanych, co umożliwiło późniejsze porównanie. Charakteryzując uzyskane materiały, Piotrowski stwierdził: „Każdy z tych, wyodrębnionych jak wskazane wyżej, terenów przed przytoczeniem materiałów ilustracyjnych zostanie pokrótce scharakteryzowany. W charakterystyce tej zostaną uwzględnione następujące elementy: położenie w całości przestrzeni miasta, charaktery-

styczne cechy zabudowy, ważniejsze ulice terenu oraz charakter znajdujących się tam na tym terenie instytucji – uwzględniając zróżnicowanie na instytucje czy urządzenia spełniające funkcje lokalne dla danej części miasta, oraz inne spełniające funkcje ponadlokalne, zaspokajające potrzeby w skali całego miasta, czy nawet w skali województwa” (tamże: 47).

Powstałe w ten sposób obrazy mentalne zagrożeń w świadomości ekspertów-informatorów społecznych nie doczekały się jednak stworzenia map graficznych i stąd należy je nazwać quasi-mentalnymi mapami. Wyniki badań wśród aktywu samorządowego miasta wskazały na istnienie szeregu stereotypów odnoszących się zarówno do miasta, jak i konkretnego rejonu badawczego. I te ujednolicone stereotypy dotyczące Opola były odnoszone również do specyficznego obszaru miejsca zamieszkania respondentów. I ponownie wypada oddać głos autorowi badań, który w zakończeniu do opracowania stwierdził: „Najbardziej ujednolicane, a tym samym zgodnie z przedstawianą hipotezą stereotypowe są ogólne poglądy, co do charakterystycznych cech całego miasta. Na poglądy o własnej dzielnicy niewątpliwie także rzutują stereotypy »obowiązujące« w stosunku do całości miasta. Ale tu już poszczególni rozmówcy, wypowiadając sądy ogólne o »swoim« terenie, nie zawsze pozostają w zgodzie z przytaczaną w rozmowie ilustracją danego zagadnienia. Przykładem takiego zjawiska mogą być opinie działaczy z rejonu nr 2, czy też rejonów centrum śródmiejskiego o braku zakłóceń porządku publicznego czy łamania norm moralno-prawnych na ich terenie (bynajmniej zresztą niepotwierdzających się w świetle wyników badań ekologicznych). Fakty dotyczące tych zagadnień, przytaczane w rozmowach, chociaż w pewnym sensie »cieniowane« i tak ujawniają konflikt między stereotypem ogólnomiejskim w tym zakresie poglądów a doświadczeniami w danej dzielnicy miasta. Inna, występująca w przytaczanych materiałach prawidłowość dotyczy faktów, że im bardziej dany teren daje się wyodrębnić z całości przestrzeni miasta, czy to na zasadzie granic naturalnych, czy też wyraźnych różnic w cechach urbanistycznych – tym bardziej jednolite poglądy wyraża lokalny aktyw społeczny” (tamże: 74–75).

Przypomnienie tej jednej ze starszych prac profesora Piotrowskiego miało ukazać, jak trwałe jest podejście ekologiczne i pomimo upływu lat może stanowić inspirację do kolejnych studiów. Warto było przypomnieć tę pracę także i dlatego, że znajduje się w niej jedno z pierwszych określeń struktury ekologicznej miasta w polskiej literaturze przedmiotu. Według Piotrowskiego: „Struktura ekologiczna miasta, to w pewnym uproszczeniu, układ przestrzenny, zróżnicowanych pod względem społeczno-urbanistycznym i funkcjonalnym, obszarów, jakie składają się na całą przestrzeń miasta. W najprostszym, dostępnym chyba każdemu mieszkańcowi miasta ujęciu zawiera ono w swej ekologicznej strukturze śródmieście i przedmieścia. Oczywiście, uwzględnienie większej liczby cech i kryteriów pozwala na bardziej drobiazgowie przedstawi-

nie obrazu przestrzennej struktury jakiegoś miasta. Im większa wiedza o mieście, płynąca z bezpośrednich doświadczeń czy będąca wynikiem specjalnych studiów, tym dokładniejszy, bogatszy i w rezultacie bliższy rzeczywistości będzie obraz jego przestrzennej struktury, rysujący się w świadomości konkretnych ludzi” (tamże: 6–7).

Autor jednocześnie zwrócił uwagę na potrzebę poznania ekologicznej struktury miasta ze względów praktycznych. Dyrektywa sformułowana przez profesora Piotrowskiego w 1965 r. pozostaje do dziś aktualną i przyświecała śląskim badaniom z lat 1997–2007. Autor stwierdził, że: „Praktyczna znajomość ekologicznej struktury miasta towarzyszy na każdym kroku działalności lokalnych władz samorządowych. Znajomość funkcjonalnego układu zróżnicowanych obszarów składających się na przestrzeń miasta dyktuje rozwiązania układu komunikacyjnego, jest podstawą planowania wszelkiego rodzaju sieci usług, stanowi nieodzowny element podejmowania decyzji inwestycyjnych, mających na celu przestrzenne zagospodarowanie terenów miejskich zgodnie z wizją perspektywicznego rozwoju. Potrzebom tej praktycznej znajomości podporządkowane są studia i opracowania podejmowane przez pracownie urbanistyczne, analizy doraźnie prowadzone przez organa porządku publicznego, dane i informacje gromadzone przez placówki statystyczne, demograficzne itp.” (tamże: 7).

Ta wczesna praca Profesora otworzyła drogę do już pełnej monografii, wykonanej w tradycji chicagowskiej, *Spoleczno-przestrzenna struktura miasta Łodzi. Studium ekologiczne*, wydanej w 1966 r. (Piotrowski 1966). Był to chyba jedyny w Polsce autor, który w latach 60. z powszechnego zarzutu eklektyzmu szkoły chicagowskiej uczynił jego zaletę, stwierdzając, że cecha ta pozwoliła tej myśli przetrwać i dostosować się do innych warunków niż tylko amerykańskie, co wykazał w swojej monografii. Już okładka jego pracy nawiązywała do koncepcji szkoły chicagowskiej, ukazując plan miasta Łodzi poprzez pryzmat stref koncentrycznych koncepcji Burgessa. Opracowanie jeszcze dziś lub wręcz dziś może być wzorem dla adeptów socjologii, w jaki sposób przygotowywać monografie miasta według wzoru szkoły chicagowskiej. Wielość analiz oraz bogactwo zastosowania różnych rodzajów map miasta, zgodnie z najlepszymi tradycjami szkoły chicagowskiej, obfita dokumentacja fotograficzna (też niedoceniana cecha prac szkoły chicagowskiej – K. Cz., M. Z.-Cz.), to niezaprzeczalne walory pracy Piotrowskiego.

Wreszcie wyznaczenie obszarów dezorganizacji społecznej, w tym obszarów przestępczych, zgodnie z zasadami opisanymi przez twórców kryminologicznego nurtu szkoły chicagowskiej, tj. Ernesta W. Burgessa i Cliforda R. Shawa. Wacław Piotrowski tak określił wpływ tych ostatnich na rozwój kierunku badań zjawisk i problemów społecznych (używa też określenia „patologia społeczna”) oraz procesów społecznej dezorganizacji w mieście: „Początek szczegółowych

zainteresowań zjawiskami patologii społecznej, w oparciu o założenia teorii ekologicznych, wiąże się z pracami chicagowskiego socjologa Cliforda R. Shawa. Przedmiotem jego prac były przede wszystkim zjawiska przestępczości. Nie podejmując w tym miejscu dokładnej analizy prac Shawa ani próby krytycznej oceny słuszności teoretycznych wniosków i uogólnień (co zresztą było niejednokrotnie przedmiotem analizy wielu socjologów) [lecz nie polskich – K. Cz., M. Z.-Cz.], należy jednak podkreślić i wymienić kilka wprowadzonych przez niego metod i dyrektyw. Stały się one stałymi i użytecznymi elementami prac badawczych, w których stosowano ekologiczne podejście do zjawisk patologii społecznej. Shaw wprowadził przede wszystkim do zasobu pojęć socjologicznych określenie »obszarów przestępczych«. Koncepcja obszarów przestępczych wywodzi się w prostej linii z ekologicznej koncepcji obszarów naturalnych. Według Shawa – nieco oczywiście upraszczając – obszary przestępcze to obszary naturalne, charakteryzujące się aspołecznym zachowaniem znacznej części mieszkańców. Ponadto na obszarach tych zachowanie przestępcze lub aspołeczne, a więc niezgodne z obowiązującymi normami, jest zachowaniem akceptowanym czy też społecznie uznanym przez szeroko rozumiane środowisko społeczne właściwe dla danego obszaru. Stąd w dalszej konsekwencji środowisko to charakteryzuje wrogi stosunek do społecznych urządzeń i instytucji stojących na straży powszechnie obowiązujących norm. W związku z tym obszary przestępcze tworzą w całokształcie przestrzennej struktury miasta obce enklawy, czasem wręcz wrogie kulturalnie wobec pozostałych terytoriów miejskich. Obszary przestępcze charakteryzuje ponadto brak stabilności składu mieszkańców, nadmierne zagęszczenie ludności w stosunku do przestrzeni, zdewastowana i przestarzała zabudowa oraz sąsiedztwo urządzeń przemysłowych” (tamże: 99–100).

Istotne, bez wątpienia, dla naśladowców Piotrowskiego były uwagi odnoszące się do metod i technik, które wykorzystał w swoich badaniach, a które wywodził w prostej linii od Shawa ze szkoły chicagowskiej. Można uznać je za pierwszy polski szkic dotyczący metod i technik badania miejskiej patologii społecznej w tradycji szkoły chicagowskiej.

Sam Piotrowski opisał je w następujący sposób: „Metody badawcze, jakie stosował Shaw dla ustalenia obszarów przestępczych, stanowią również trwałe wkład do analizy patologii społecznej. Adaptował on mianowicie dla badań socjologicznych technikę kartograficzną. Obejmowała ona kilka rodzajów sporządzanych specjalnie map. Pierwszy rodzaj to mapy punktowe (*spot, dot maps*), na których oznaczając punktami miejsca zamieszkania jednostek odchylających się w jakiś zobiektywizowany sposób od obowiązujących powszechnie norm ustalano geograficzne rozmieszczenie zjawiska. Następny rodzaj: mapy wskaźnikowe, ilustrujące graficznie intensywność występowania analizowanego zjawiska w poszczególnych fragmentach badanych obszarów w stosunku do innych, dających się dokładnie określić, charakterystycznych

cech wyodrębnionego obszaru. Na przykład w stosunku do globalnej liczby mieszkańców danego terenu lub – co okazało się technicznie trudniejsze, ale niewątpliwie poznawczo bardziej słuszne – w stosunku do określonych kategorii płci i grup wieku mieszkańców, odpowiednio do składu jednostek społecznie patologicznych, zlokalizowanych uprzednio przestrzennie przy pomocy map punktowych. Mapy wskaźnikowe, sporządzane dla całego obszaru miasta podzielonego w celach badawczych na jednostki przestrzeni, pozwalały nie tylko na porównawczą analizę poszczególnych fragmentów obszaru miejskiego z punktu widzenia intensywności występowania analizowanego zjawiska, lecz pozwalały również na wyprowadzenie wniosków i uogólnień, wskazujących na różnice w intensywności występowania badanego zjawiska zależnie od odległości od centrum miasta. Ten punkt widzenia był, jak wiadomo, związany z metodologicznymi wymogami teorii gradientu w ekologii społecznej. Wreszcie mapy wskaźnikowe pozwalały na ustalenie podziału miasta na strefy (w skład których wchodziły poszczególne obszary naturalne), zróżnicowane pod względem charakteru i intensywności badanych zjawisk, co również dyktowane było potrzebami uzasadnienia czy weryfikacji ekologicznej koncepcji o koncentryczno-streficznej przestrzennej strukturze miast współczesnych. Badania Shawa i jego następców nie potwierdziły arbitralnie sformułowanych przez teorię ekologii społecznej koncepcji gradientu czy koncentryczno-streficznej przestrzennej struktury miast. Teoria społecznej ekologii, zawarta w sformułowaniach jej prekursorów, nie ostała się w konfrontacji z wynikami licznych badań czerpiących z niej inspirację. Niemniej jednak »ekologiczne podejście« (*ecological approach*) w badaniu konkretnych zjawisk społecznie patologicznych uzyskało, dzięki wartości i płodności stosowanych procedur i technik, trwałe prawo obywatelstwa, jako nie jedyna wprawdzie, ale jedna z potrzebnych i słuszných dróg analizy. Zresztą sam Shaw w swoich pracach nad zjawiskiem przestępczości nie poprzestawał wyłącznie na analizie przestrzennej i szukaniu obiektywnych społecznie czynników, które wyznaczały naturalne obszary przestępcze. Stosował również »analizę sytuacyjną« zachowania indywidualnych jednostek z punktu widzenia warunków i dróg rozwoju ich osobowości” (tamże: 100–101).

Ten pierwszy, polski, tak obszerny opis metody i technik społecznej eksploatacji zostanie później rozszerzony w pracy o metodach badań stosowanych w nurcie kryminologicznym szkoły chicagowskiej, autorstwa Krzysztofa Czekaja (1989), dokonanego w publikacji *Obszary zagrożone dezorganizacją społeczną. Powrót zapomnianej metody* z 1984 r. Należy też zauważyć, iż w opisie techniki map problemów społecznych w mieście, dokonany przez Piotrowskiego, brak trzeciego rodzaju map, tj. map radialnych lub promieniowych, których charakterystykę przynosi dopiero analiza Czekaja (2007: 203–233).

O samych badaniach Wacława Piotrowskiego tak wypowiedział się Zygmunt Pióro: „W studiach nad strukturą społeczno-przestrzenną Łodzi W. Piotrowski

posłużył się bardzo szczęśliwie pewnym bytem ekologicznym, tzw. dzielnicami podstawowymi. Dzielnicami podstawowymi nazwał W. Piotrowski te elementy strukturalne miast, które, już najczęściej zagubione w tkance fizycznej miasta, nie uwzględniane w podziałach administracyjnych, mają jednak w świadomości mieszkańców wysoką rangę integracyjną, a także pewną siłę separatystyczną wzmocnioną wyraźnie określonymi i silnie działającymi stereotypami. Przyjęcie przez W. Piotrowskiego za jednostki analizy i układów odniesienia »dzielnic podstawowych« pozwoliło mu potwierdzić tezę H. Zorbaugha o występowaniu w mieście, którego ogólny układ i charakter struktury społeczno-przestrzennej ukształtowany został pod wpływem jednokierunkowego procesu przemysłowego rozwoju miasta kapitalistycznego, »obszarów naturalnych«, które ułożyły się w trzy strefy koncentryczne. Tym samym Piotrowski dowiódł, że kapitalistyczny rozwój miasta przemysłowego w Polsce przedwojennej przebiegał według praw ekologicznych, sformułowanych przez klasyków ekologii społecznej» (Pióro 1982: 32–33).

Pracą łączącą badania ekologiczne profesora Piotrowskiego z regionem śląsko-zagłębiowskim była analiza problemu uzależnienia w mieście Katowice. Opublikowane w 1973 r. opracowanie autorstwa Lucyny Frąckiewicz i Wacława Piotrowskiego zatytułowane zostało *Alkoholizm w środowisku wielkomiejskim na przykładzie Katowic* i ukazało się nakładem Śląskiego Instytutu Naukowego.

Autorzy podjęli próbę analizy uzależnionych od alkoholu w stolicy Górnego Śląska, czyli Katowicach (Frąckiewicz, Piotrowski 1973: 5–115). Istotne z punktu obecnego opracowania było uwzględnienie przestrzennej analizy pijaństwa i alkoholizmu. Jak zauważyli autorzy: „Przestrzenne rozmieszczenie zjawiska umożliwi szukanie jego źródeł, a to dopiero pozwoli na skuteczniejsze niż dotąd przeciwdziałanie” (tamże: 7).

Źródłem analiz było 1270 kart ewidencyjnych dotyczących osób pijących w Katowicach, które to ankiety wypełniali dzielnicowi. Ze zbioru tego wyłączono dane z izby wytrzeźwień oraz poradni leczenia odwykowego. Ten dość ryzykowny metodologiczny zabieg autorzy uzasadnili następująco: „Przeciętna wielkość dzielnicy milicyjnej, mierzona liczbą mieszkańców i powierzchnią obszaru, mimo dość wyraźnych różnic w tym zakresie między poszczególnymi obszarami, wydawała się dostatecznie dogodna do celów dalszej analizy mającej ukazać między innymi zróżnicowanie intensywności występowania zjawiska pijaństwa w mieście. Można się było spodziewać, że w razie potrzeby nietrudno będzie uzyskać na temat tych podobszarów miasta informacje i dane umożliwiające analizę oraz interpretację wyników badań” (tamże: 32). Istotnym elementem studium była analiza przestrzenna zjawiska i problemu społecznego, utrzymana w tradycji szkoły chicagowskiej, co autorzy wyraźnie podkreślili: „Analiza została przeprowadzona przy pomocy tradycyjnych metod i technik stosowanych przez przedstawicieli ekologicznej szkoły chicagowskiej [...]”.

W badaniach zastosowano ekologiczne podejście zarówno na etapie gromadzenia materiałów, jak również przy analizie, a w pewnej mierze także przy formułowaniu wniosków i postulatów” (tamże: 43).

Badanie to zawierało pierwszą śląską mapę punktową pijaństwa w Katowicach. Były to miejsca zamieszkania osób pijących, naniesione na mapę w oparciu o dane od dzielnicowych. Dla pełniejszej charakterystyki tych pierwszych śląskich prób badań ekologicznych należy przytoczyć odnośny opis analizy przestrzennej tej mapy: „Wyniki przeprowadzonych badań przedstawiono w formie graficznej na mapie punktowej, powstałej po oznaczeniu na planie Katowic każdego objętego badaniami przypadku według miejsca zamieszkania. Z analizy mapy (rys. 1) wynika, że w wielu miejscach występuje wyraźnie przestrzenna koncentracja osób nadużywających alkoholu, natomiast poza nimi pojawiają się one sporadycznie, nawet niejednokrotnie w znacznym od siebie oddaleniu” (tamże: 44).

Dzięki tym badaniom, jak też analizom zasobów ówczesnych instytucji rozwiązujących ten problem społeczny udało się uzyskać obraz społeczno-demograficzny osób uzależnionych w mieście Katowice w badanych latach. W badaniu tego problemu społecznego istotne miejsce i to należy podkreślić, z pozytywnym skutkiem, odegrała analiza przestrzenna. We wnioskach ze studium można odnaleźć stwierdzenie: „Badania pozwoliły na przestrzenną lokalizację zjawiska alkoholizmu oraz na ogólną charakterystykę zbioru pod względem płci, wieku i stanu cywilnego. W badanej grupie przeważają mężczyźni, a kobiety stanowią zaledwie 11%. Wiek osób badanych wyraźnie oscyluje wokół 40 lat. Z danych dotyczących stanu cywilnego wynika, że znacznie niższy jest udział mężczyzn i kobiet w stanie małżeńskim, niż sugerowałaby ogólna struktura mieszkańców miasta. Uzyskane wyniki potwierdza również analiza danych o osobach, które zatrzymano w Izbie Wytrzeźwień w Katowicach. I w tym przypadku podobne – mimo zupełnie różnych kryteriów kwalifikacyjnych – uzyskuje się wyniki. Są one zresztą również częściowo potwierdzone w literaturze krajowej i zagranicznej” (tamże: 94). Wyniki tych badań można przy wielu zastrzeżeniach odnieść do raportu wykonanego w ramach kwantytatywnej socjografii miast województwa śląskiego z lat 1997–2007, a w szczególności specyficznego studium problemów alkoholowych w Katowicach z lat 90. wykonanego przez Krzysztofa Czekaję i Andrzeja Niesporka (1998), gdzie integralnym elementem opracowania były mapy punktowe.

Symbolicznym podsumowaniem stanowiska, przekonań i dokonań profesora Piotrowskiego w zakresie wdrażania metodologii chicagowskiej w polską rzeczywistość miast był artykuł zatytułowany *Trwałość podejścia ekologicznego w badaniach socjologicznych*, który przedstawił, w 1991 r. na międzynarodowej konferencji zorganizowanej w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach nt. *Szkola*

chicagowska w socjologii. Tradycja myśli społecznej i wymogi współczesnej socjologii empirycznej. To międzynarodowe spotkanie socjologów miało za swój cel nie tylko uczczenie stulecia założenia Department of Sociology and Anthropology at the University of Chicago, ale także przedyskutowanie możliwości wykorzystania dorobku tej szkoły do badań społeczeństwa w kryzysie oraz podlegającego procesom przebudowy ustrojowej. Wraz z publikacją w 1992 r. pokonferencyjnej pracy zatytułowanej *Szkoła chicagowska w socjologii. Tradycja myśli społecznej i wymogi współczesnej socjologii empirycznej*, socjologia polska otrzymała pierwszą zwartą monografię poświęconą dorobkowi, krytyce oraz polskim aplikacjom myśli omawianej orientacji teoretyczno-empirycznej. Praca zawiera zarówno publikacje socjologów amerykańskich i brytyjskich, takich jak: ówczesny Dyrektor Department of Sociology at University of Chicago profesor Charles Bidwell (uczeń E. W. Burgessa) oraz autor jednej z brytyjskich monografii szkoły profesor Dennis Smith, jak i polskich socjologów reprezentujących różne opcje opinii o szkole chicagowskiej z lat 1920–1942. Istotnym elementem konferencji i samej książki była dyskusja przedstawicieli polskiej socjologii miasta nad możliwościami wykorzystania dorobku jubilatki do badania polskiego społeczeństwa lat 90. okresu zmiany systemowej. W pracy tej oprócz artykułów powracających do klasycznych orientacji w ramach szkoły znalazły się opracowania, które omawiały nowe badania dotyczące problemów życia w mieście kryzysu – tym razem polskiego, których autorzy nawiązywali nie tylko do wcześniejszych polskich badań czy też ogólnych koncepcji szkoły, ale wręcz do jej klasycznych monografii. Przykładem mogą być badania nad psychiatrycznym obrazem miasta Łodzi, będące nie tylko panelem po badaniach Wacława Piotrowskiego z lat 60., ale wręcz nawiązujące do monografii R. E. L. Farisa i H. W. Dunhama zatytułowanej *Mental Disorders in Urban Areas* z 1939 r. Ale tak naprawdę pierwszą polskojęzyczną monografię szkoły chicagowskiej przyniósł dopiero rok 2007 (Czekaj 2007).

3. Kwantytatywna socjografia problemów społecznych miast województwa śląskiego: „Silesian Cities Series: 1997–2007”

Realizację badań monograficznych należy prowadzić w istotnych i znaczących dla społeczności lokalnych momentach ich istnienia, tak by możliwe do wykonania były analizy porównawcze, które mogą mieć znaczenie i odegrać swoją rolę w konstruowaniu i wdrażaniu ważnych dla tych kategorii społecznych dokumentów programowania rozwoju. Perspektywa ta określiła też cele monograficznych studiów (socjografii kwantytatywnej) w miastach województwa śląskiego na przestrzeni lat 1997–2007. Poznawczy cel tych badań – to

próba zdefiniowania, zinventaryzowania i rozpoznania przedpola badawczego do pogłębionych studiów tych problemów i to zarówno w sferze faktów, jak i socjografii oraz opinii, postaw, stanów świadomości mieszkańców miasta w sprawach dotyczących ich lub doświadczanych przez nich zjawisk i kwestii społecznych okresu transformacji. Cel praktyczny to autentyczne zapotrzebowanie lokalnych samorządów na profesjonalne, w miarę kompletne diagnozy zjawisk i problemów społecznych w regionie śląskim. Były to projekty w pełnym tego znaczeniu z zakresu socjologii stosowanej, socjotechniki, bowiem wszystkie powstały na zamówienie lokalnych samorządów i miały służyć przygotowywaniu projektów zmian społecznych, czyli lokalnych strategii rozwiązywania problemów społecznych lub przejściowo polityki społecznej.

Metodologia socjografii kwantytatywnej umożliwiła przeprowadzenie na przestrzeni lat 1997–2007 badań diagnozujących problemy społeczne w dziesięciu miastach województwa śląskiego. Każdy monograficzny raport składał się z dwóch tomów: analiz poszczególnych zjawisk i problemów oraz atlasu z mapami. W obecnym studium zaledwie zasygnalizowane zostaną zjawiska i problemy społeczne, jakie były badane podczas projektu. O skali każdego przedsięwzięcia niech świadczą monografie już opublikowane i te znajdujące się w fazie opracowania¹.

Podstawowe badania opisujące i diagnozujące rozmiary zjawisk i problemów społecznych w miastach województwa oraz otrzymanych w ich efekcie obrazów społeczno-demograficznych objętych problemem czy też kwestią mieszkańców składają się ze studiów dokumentów następujących ośmiu instytucji miejskich, świadczących różne usługi dla mieszkańców: Powiatowe Urzędy Pracy, Miejskie Ośrodki Pomocy Społecznej (PCPR), Izby Wyrzężeń. Ośrodki Profilaktyczne dla Uzależnionych i Ich Rodzin oraz Przychodnie Terapii Uzależnienia od Alkoholu i Współuzależnienia, Kolegium ds. Wykroczeń, a później Sądy Grodzkie w ramach Sądów Rejonowych, Sądy Rejonowe (przestępczość dorosłych i nieletnich). Są to zatem badania pełne lub innymi słowy całościowe. Równie ważnym zamierzeniem badawczym, co pozyskanie charakterystyk mieszkańców dotkniętych poszczególnymi zjawiskami i problemami społecznymi w mieście, było też określenie przestrzennej ich dystrybucji w różnych naturalnych obszarach miast. Ta część procesu badawczego kończyła się konstrukcją map poszczególnych zjawisk i problemów społecznych oraz ich analizami przestrzennymi.

Drugi typ badań socjologii stosowanej w regionie śląskim – to socjografia wyłącznie w odniesieniu do pomocy społecznej. Diagnozy w węższym zakresie – pomocy społecznej – przeprowadzono dodatkowo w powiatach ziemskich, takich jak: lubliniecki, mikołowski, wodzisławski, bieruńsko-lędziński. Każda

¹ Zob. bibliografia.

z tych analiz składa się z raportu oraz atlasu map ukazujących przestrzenne dystrybucje omawianych zjawisk i problemów społecznych.

I wreszcie trzeci typ badań z zakresu socjologii stosowanej – to monografia problemu, w tym przypadku, uzależnienia od alkoholu w stolicy województwa śląskiego, czyli w Katowicach. Opracowanie zawierało w sobie zarówno elementy badań świadomości i opinii, jak też pełną analizę faktów odnotowanych w kartotekach instytucji miejskich, zajmujących się rozwiązywaniem tego problemu społecznego. I tak analizie poddano m. in. zasoby źródłowe (kartoteki): Kolegium ds. Wykroczeń (aktualnie Sąd Grodzki), Sądu Rejonowego, izby wytrzeźwień, poradni ds. leczenia uzależnień, oddziałów leczenia uzależnień, wydziałów Urzędu Miasta Katowice, które muszą monitorować i kontrolować ten problem w mieście. W rezultacie powstało opracowanie merytoryczne oraz atlas problemów alkoholowych miasta. Pomógł on władzom miasta w tworzeniu tych elementów polityki miejskiej, które dotyczyły problemu uzależnień, m. in. poprzez reorganizację i ograniczenie sieci dystrybucji alkoholu w mieście (Czekaj, Niesporek 1998a).

Mapy badawcze, gromadząc informacje o przestrzennej dystrybucji zjawisk dezorganizacji społecznej, są nieodzownym elementem analizy oraz procesu tworzenia strategii rozwoju czy też programów ich operacjonalizacji, w tym rozwiązywania problemów społecznych. Wynikiem procesu badawczego w dziesięciu miastach województwa śląskiego było także opracowanie map ściennych, jak też ich wersji podręcznych, zwykle zawartych w drugim tomie atlasu problemów społecznych oraz później w postaci elektronicznej na płytach CD.

Cel prezentowanych badań sprawił, że przygotowano podstawowe wersje z kilku możliwych rodzajów map problemów społecznych, w szczególności zaś mapy punktowe (tzw. *spot, dot maps*). Opracowanie tego typu narzędzia analizy przestrzennej wiąże się z naniesieniem na plan miasta każdego przypadku konkretnego typu zjawiska według określonego klucza. Informacje, które uzyskano w drodze badań instytucji społecznych, umożliwiły przygotowanie zestawu map punktowych dla każdego miasta.

Mapa ukazuje główny problem społeczny badanych zbiorowości, tj. bezrobocie wśród mieszkańców miasta. Te mapy punktowe ilustrują przestrzenną dystrybucję miejsc zamieszkania mieszkańców miasta, których odnotowały rejestry Powiatowego Urzędu Pracy w roku badania. Mapa przynosi informacje dotyczące sześciu kategorii osób pozostających bez pracy w miastach województwa: bezrobotny z prawem i bez prawa do zasiłku; pozostający bez pracy absolwenci; poszukujący pracy; osoby z prawem i bez prawa do zasiłku przedemerytalnego oraz osoby ujęte w rejestrze określone terminem – nieposiadający statusu bezrobotnego. Mapa, ukazując przestrzenną dystrybucję miejsc zamieszkania tych sześciu kategorii mieszkańców miasta, uwzględnia też ich płeć.

Uzyskano tym samym mapę, przy konstrukcji której zastosowano dwanaście kolorów dla oznaczenia omówionych powyżej cech.

W przestrzeń miast na następnych mapach wpisano informacje o indywidualnych i społecznych dysfunkcjach, które spowodowały, że w badanych latach mieszkańcy korzystali ze wsparcia Ośrodka Pomocy Społecznej. Piętnaście kategorii zjawisk i problemów społecznych, które dotknęły mieszkańców miasta i tym samym stały się przedmiotem interwencji i wsparcia pracowników socjalnych, otrzymało swoje indywidualne kolory i wpisanych zostało w przestrzeń miasta. Każde środowisko lub osoba, objęte interwencją MOPS, to jeden punkt na mapie. Jedynie w wypadku Częstochowy klienci pozostałych instytucji społecznego wsparcia funkcjonujących w mieście umieszczeni zostali w przestrzeni osobnych map.

Dwie kolejne mapy punktowe przynoszą informacje o przestrzennej dystrybucji problemu uzależnień w objętych studiami miastach województwa śląskiego. Zamieszczone na punktowej mapie informacje o miejscu zamieszkania pacjentów Izby Wytrzeźwień uszczegółowiono poprzez uwzględnienie danych o liczbie pobyków w tej placówce.

Miejsca zamieszkania mieszkańców miast, którzy w roku badania skorzystali z pomocy Ośrodka Profilaktyczno-Społecznego dla Uzależnionych i Ich Rodzin oraz Przychodni Terapii Uzależnienia od Alkoholu i Współuzależnienia, z pacjentami pomieszczono w przestrzeni kolejnych map. Punkty ilustrujące miejsca zamieszkania pacjentów korzystających ze wsparcia tej pierwszej instytucji pomocy uzależnionym i ich rodzinom zróżnicowano kolorystycznie. Kolory uwzględniały, w tym przypadku, nie tylko informacje o płci pacjenta, ale również rodzaj leczonego uzależnienia. Kategoriom chorobowym nadano dające się łatwo odróżnić kolory, za pomocą których oddzielono od siebie pacjentów poradni, uwzględniając ponadto płeć pacjentów drugiej czy kolejnych wymienianych placówek tego rodzaju opieki zdrowotnej.

Szeroko rozumianej przestępczości w badanym mieście, w danym roku, poświęcono zwykle trzy mapy punktowe. W przestrzeń pierwszej z nich wpisano dane na temat dystrybucji wykroczeń odnotowanych przez archiwum Kolegium ds. Wykroczeń Sądu Rejonowego, a później Sądów Grodzkich i to zarówno co do miejsc zamieszkania sprawców, jak i miejsc, gdzie zostały one popełnione. Tak w porównaniu do poprzednich map punktowych, jak i tych pozostałych dwóch map, ilustrujących przestrzenną dystrybucję przestępczości dorosłych i nieletnich mieszkańców badanych miast, nastąpiła zmiana stosowanych symboli. Ponownie punkt oznacza miejsce zamieszkania, w tym przypadku sprawcy wykroczeń, zaś litera „P”, jest symbolem dla oznaczenia miejsc popełnienia wykroczeń. W przypadku dwóch map przestępczości litera „P” jest symbolem dla oznaczenia miejsc popełnienia przestępstw, z kolei litera „Z” – dla dokumentacji miejsc zamieszkania sprawców, najpierw wykroczeń,

a w następnych mapach – przestępstw kryminalnych. Każdy symbol na planie miasta oznacza pojedynczy przypadek określonej kategorii (rozdział k.w.) wykroczeń zaistniałych w tych miastach, w roku badania i objętych wyrokiem Sądu Rejonowego.

Przestrzenną dystrybucję przestępczości dorosłych w diagnozowanych miastach, w roku analizy, ilustruje zwykle druga z map, która powstała w wyniku badania akt sądowych. W przestrzeni miasta umieszczono dane o miejscach popełnienia przestępstw kryminalnych, z uwzględnieniem ich kategorii wynikających z poszczególnych rozdziałów kodeksu karnego oraz regulacji różnych ustaw szczegółowych. Następnie, na plan miast naniesiono dane o miejscach zamieszkania sprawców przestępstw, uwzględniając również kategorię popełnianych przez nich przestępstw. Każdy symbol na planie miast oznacza pojedynczy przypadek określonej kategorii (rozdział k.k.) przestępstw kryminalnych, zaistniałych w badanych miastach, w roku analizy i objętych wyrokiem Sądu Rejonowego.

Przestrzenną dystrybucję przestępczości nieletnich ilustruje kolejna mapa. Ukazuje ona miejsca popełnienia przestępstw oraz miejsca zamieszkania nieletnich przestępców w różnych obszarach każdego badanego miasta, osądzonych i skazanych na mocy wyroku Sądu dla Nieletnich. Stworzenie czytelnej mapy wymagało zastosowania zabiegu metodycznego polegającego na tym, że przestępstwa wystąpiły w postaci ogólnej kategorii zjawisk dewiacyjnych, czyli poszczególnych rozdziałów kodeksu karnego, ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich i innych oraz kodeksu wykroczeń. W procesie przygotowania map nadano im kolejne, łatwo dające się zidentyfikować kolory.

Proces badawczy pozwolił też na przeprowadzenie analizy porównawczej map różnych zjawisk i problemów społecznych, a także wytypowanie najbardziej zagrożonych obszarów objętych badaniami miast w kolejnych latach, do których po uzupełnieniu diagnoz powinny być adresowane precyzyjne programy i działania przeciwdziałające i profilaktyczne. Zbiory danych dotyczące miejsc zamieszkania pomogły przygotować zestawienia tabel ujmujące wszystkie kwestie i zjawiska oraz ich skalę w odniesieniu do mieszkańców każdego miasta, uwzględniając nie tylko ogólne relacje, ale i społeczno-demograficzne cechy, np. takie jak: płeć czy grupy wieku. Najbardziej statystycznie istotne części tych tabel znajdują się w szczegółowych opracowaniach oraz w publikacjach monograficznych, gdzie zlokalizowano je w tych ich podpunktach, które analizują przestrzenną dystrybucję poszczególnych zjawisk i problemów społecznych.

W oparciu o metodologię socjografii kwantytatywnej przeprowadzono na przestrzeni lat 1997–2007 badania diagnozujące problemy społeczne następujących miast województwa śląskiego: **Gliwice, Zabrze, Ruda Śląska, Siemiano-**

wice Śląskie, Świętochłowice, Tychy, Żory, Tarnowskie Góry, Częstochowa, Czeladź.

Pierwszym w serii miastem, które objęto wykonaniem diagnozy problemów społecznych, była **Czeladź** licząca 37 184 mieszkańców. W mieście tym, w 1997 r. udało się odtworzyć obraz społeczno-demograficzny następujących kategorii mieszkańców: bezrobotni (1308 osób); pomoc społeczna (1202 środowiska); wykroczenia (200 osób), przestępczość kryminalna (110). Badanie dotyczyło 2820 osób, czyli 7,5% ogółu mieszkańców (Czekaj 1998).

Zabrze jest drugim powiatem grodzkim objętym diagnozą w 1998 r. W trakcie badań miasto liczyło 201 838 mieszkańców, a łącznie studium dotyczyło 7600 osób (3,7% ogółu populacji) (Czekaj, Niesporek 1998b).

Kolejny *case study*, zrealizowany w 1999 r., dotyczył miasta **Żory**, położonego w południowo-zachodniej części aglomeracji górnośląskiej. Żory zamieszkiwało wówczas 66 200 mieszkańców. W diagnozach objęto łącznie 5616 osób, które stanowiły 8,4% wszystkich mieszkańców miasta. Analizy uwzględniały mapy problemów społecznych, a w szczególności specyficzną mapę dotyczącą miejsc wypadków drogowych w mieście (Czekaj, Niesporek 2000).

Czwarte badanie monograficzne przeprowadzono w tym samym 1999 r. w kolejnym powiecie grodzkim, tj. **Tychach**. Miasto zamieszkiwane było przez zbiorowość 58 800 mieszkańców, zaś badaniami łącznie objęto populację 10 255 osób (Czekaj, Niesporek 1999).

Siemianowice Śląskie to inny powiat grodzki województwa śląskiego, objęty badaniem problemów społecznych w 2000 r. W tym czasie liczyły 75 645 mieszkańców. Łącznie studium dotyczyło 11 768 osób, które stanowiły 15,5% ogółu mieszkańców miasta (Czekaj, Niesporek 2001).

W **Częstochowie** w 2000 r. wykonano kolejną diagnozę głównych problemów miasta z województwa śląskiego. Dotyczyła zbiorowości mieszkającej w 2000 r. w byłym mieście wojewódzkim i objęła osoby i środowiska rodzinne, które odnotowano w kartotekach instytucji rządowych i samorządowych, czyli populacji łącznie liczącej 40 472 osób, co w stosunku do ogólnej liczby mieszkańców (255 549) stanowi 15,8% jej ogółu, ale już 20,7%, gdy odniesie się ją do liczby mieszkańców powyżej 19 roku życia (193 975) (Czekaj, Niesporek, Piekarski, Zawartka 2002).

Rok później, w 2001 r. przeprowadzono monitoring diagnozy problemów społecznych ponownie w **Częstochowie**, ze względu na dużą skalę zagrożeń zjawiskami i problemami. Było to jednocześnie pierwsze badanie, które umożliwiło analizy porównawcze oraz udowodniło przydatność tego podejścia metodologicznego dla potrzeb praktyki samorządowej. Monitoring badań diagnostycznych obejmował zbiorowość mieszkańców Częstochowy w 2001 r. oraz zbiór klientów instytucji społecznych, rządowych i samorządowych, które

interweniowały w życie jednostek i środowisk rodzinnych – zamknięty liczbą 39 736 osób, co w stosunku do ogólnej liczby obywateli miasta 254 384 stanowi 15,6% jej ogółu, ale już 19,4% (17,6%), gdy wartość tę odniesie się do liczby mieszkańców powyżej 18 roku życia (203 843) (Czekaj, Zawartka 2005).

W tymże samym roku badaniu diagnostycznemu poddano zjawiska i problemy społeczne w **Rudzie Śląskiej** liczącej 152 987 mieszkańców. Diagnoza dotyczyła 20 964 osób, co w stosunku do ogólnej liczby mieszkańców (152 987), stanowi 13,7% jej ogółu, ale już 17,6%, gdy wartość tę odniesie się do liczby mieszkańców powyżej 18 roku życia (119 130) (Czekaj, Niesporek, Zawartka-Czekaj [2002] 2009).

Początek XXI w. to seria dalszych, w niektórych przypadkach, intensywnych badań socjograficznych zjawisk i problemów społecznych w miastach województwa śląskiego. Kolejnym miastem objętym tym modelem badania instytucji były **Gliwice**, miasto zamieszkiwane w 2001 r. przez 201 744 mieszkańców. Diagnoza dotyczyła 29 689 osób, co w stosunku do ogólnej liczby mieszkańców (201 744) stanowi 14,7% jej ogółu, ale już 19,2%, gdy wartość tę odniesie się do liczby mieszkańców powyżej 19 roku życia (154 188) (Czekaj, Mossakowska, Niesporek, Zawartka 2002).

Z uwagi na konieczność opracowania strategii polityki społecznej dla tego miasta oraz zapotrzebowanie samorządu lokalnego i organizacji pozarządowych przeprowadzono aż trzy badania monitorujące zjawiska i problemy **Gliwic**. Podobnie jak wcześniej Częstochowa, tak i Gliwice zostały objęte monitoringiem już po roku, czyli w 2002 r. Badania monitorujące diagnozę w Gliwicach były podejmowane także przez kolejne dwa lata tj. w 2003 r. oraz w 2004 r. Pierwszy monitoring diagnozy dotyczył zbiorowości 199 402 osób mieszkających w 2002 r. w Gliwicach, drugi zaś odnosił się do zbiorowości 196 086 mieszkańców miasta w 2003 r., a trzeci w 2004 r. obejmował już 194 192 obywateli tego powiatu grodzkiego.

Środowiska rodzinne i indywidualne, objęte badaniem w instytucjach społecznych, rządowych i samorządowych, to populacja w 2004 r. dotycząca 26 344 osób (w 2003 r. zamykająca się liczbą 28 686 mieszkańców, a w 2002 r. – 28 157). Jeśli odnieść zbiorowość objętych badaniem do ogólnej liczby mieszkańców, to stanowili oni w 2004 r. 13,56% jej ogółu (w 2003 r. – 16,62%, a w 2002 r. – 14,12% jej ogółu), ale już 17,1% (w 2003 r. – 18,25% oraz 17,81% w 2002 r.), gdy zbiorowość tę odniesie się do liczby mieszkańców powyżej 18 roku życia (154 014) (w 2003 r. – 157 134, a w 2002 r. – 154 015). Dane te wskazywały już w 2001 r. i potwierdziły w 2002 r., 2003 r., a także w 2004 r. przekroczenie przez społeczność miasta Gliwice granicy istotnego poziomu występowania problemów społecznych i utrzymywanie się ich na wysokim poziomie (Czekaj, Zawartka 2003; 2004; 2005).

Świętochłowice to powiat grodzki województwa śląskiego, zdiagnozowany w 2003 r. Diagnoza dotyczyła zbiorowości 56 370 osób mieszkających w 2003 r. w Świętochłowicach, objętych działaniem instytucji społecznych, rządowych i samorządowych, która analizie poddała 9819 z nich, co w stosunku do ogólnej liczby mieszkańców stanowi 17,41% jej ogółu, ale już 21,2%, gdy wartość tę (bez nieletnich sprawców – 54: liczba mieszkańców objętych interwencją wyniosła 9765) odniesie się do liczby mieszkańców powyżej 18 roku życia (46 040) (Czekaj, Niesporek, Zawartka-Czekaj [2004] 2006).

W 2005 r. przeprowadzono ostatnie z pierwszej serii opracowań socjologii stosowanej w województwie śląskim. Monografia przedstawiająca skalę zagrożeń zjawiskami i problemami społecznymi odnosiła się do stolicy powiatu ziemskiego, czyli **Tarnowskich Gór**. Diagnoza dotyczyła zbiorowości 60 785 osób mieszkających w Tarnowskich Górach w 2005 r. Studia objęły 8141, co w stosunku do ogólnej liczby mieszkańców stanowi 13,3% jej ogółu, ale już 16,1% gdy wartość tę odniesie się do liczby mieszkańców powyżej 18 roku życia (50 493) (Czekaj, Sztumski, Zawartka 2011).

W niedalekiej przyszłości badaniu mają zostać poddane dwa kolejne centralne miasta regionu: Katowice i Bielsko-Biała oraz kilka badań monitorujących powiatów grodzkich z już wcześniej wykonanych studiów w ramach charakteryzowanej serii. Dopiero po wykonaniu tych studiów będzie można dokonać analiz porównawczych, zamykających pierwszy etap badań w ramach „Silesian Cities Series”.

4. Refleksje zamykające

Trudnym zadaniem wydaje się wielopłaszczyznowa ocena ponad dziesięciu lat badań, że użyje się tu terminu Hansa Zeisela (Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 2007: 168–203), socjografii kwantytatywnej (Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel 2007: 191–197) w miastach województwa śląskiego. Jeszcze obecnie zespół pracuje nad analizami porównawczymi na poziomie samych miast, jak i tworzy mechanizm procesu porównań wyników poszczególnych zjawisk i problemów społecznych pomiędzy miastami². Dzięki jednolitej metodologii badań było i jest to możliwe. Przede wszystkim przetestowany został model badania zjawisk i problemów społecznych w warunkach miast województwa śląskiego. Jednorodna metodologia i metodyka

² W opracowaniu jest sześć tomów na temat problemów społecznych miast woj. śląskiego w latach 1997–2007. „Silesian Cities Series” mają się ukazywać systematycznie między 2011–2013 nakładem GWSH w Katowicach. Od pierwszego tomu metodologicznego, poprzez tom drugi o bezrobociu w dziesięciu miastach śląskich, pomocy społecznej w tomie trzecim, uzależnieniach alkoholowych w tomie czwartym, wykroczeniach i przestępczości w tomie piątym i podsumowującym całość badań tomie szóstym.

pozwala nie tylko na analizy wewnątrz samych miast, ale też umożliwia porównania wyników dotyczących jednego lub więcej problemów społecznych, np. bezrobocia i pomocy społecznej we wszystkich uczestniczących w projekcie miastach. Wyniki tych porównań mogą również służyć i celom praktycznym, jak budowanie fragmentów zmian społecznych w tym zakresie na poziomie powiatu lub nawet województwa – czyli strategiom na różnych poziomach rozwiązywania problemów społecznych (powiatowych, miejskich, wojewódzkich), i celom poznawczym, wzbogacając bazę danych o zjawiskach i problemach społecznych. W wymiarze socjologii stosowanej wyniki tego typu pozwalają przygotować propozycje dla samorządów w zakresie programów działania. Umożliwiają, a nawet wywierają symboliczną presję na samorządy, aby kontynuować te badania w postaci monitoringu badań pierwszych lub inaczej badań wyjściowych. W przypadku już trzech powiatów grodzkich wykazano, że ten monitoring jest nie tylko możliwy, ale i potrzebny. Wreszcie ten model badań może służyć znakomicie ewaluacji podjętych programów zmian społecznych, wprowadzonych w oparciu o strategię i plany działań praktycznych. Otwartość modelu badań pozwala w miarę potrzeb otwierać kolejne pola diagnozy społecznej. Zebrano ogromne ilości danych, które umożliwiły analizy na potrzeby praktyki społecznej oraz przygotowywania syntez na rzecz socjologii jako nauki społecznie użytecznej. Model badawczy sprawdził się w identycznym stopniu w odniesieniu do małych miast, takich jak Czeladź oraz miast dużych, takich jak Gliwice czy Częstochowa. Socjografia problemów w miastach województwa śląskiego pozwoliła określić istotny poziom zagrożeń dezorganizacją społeczną i tym samym w większości ukierunkować zmianę społeczną na reorganizację zagrożonych społeczności w ramach tych organizmów miejskich.

Diagnoza oparta o dane z instytucji, poszerzona o analizę dystrybucji zjawisk w przestrzeni miast i powiatów, czyli map punktowych, otwiera drogę nie tylko do wykorzystania tych danych na użytek planowanych zmian społecznych, ale również umożliwi, zgodnie z zasadami analiz wtórnych, przygotowanie wniosków i dyrektyw dla socjologii stosowanej, ulepszając jej warsztat badawczy i metodologię tego typu studiów.

W ramach tej metodologii kolejnemu sprawdzianowi poddano technikę badawczą map zjawisk i problemów społecznych. Sama technika, pochodząca już z końca XIX w., zdała znakomicie egzamin w warunkach wszystkich miast województwa śląskiego. Patrząc z perspektywy teorii socjologicznej, należy przyznać, że z pewnością w mniejszym stopniu technika ta sprawdziła się, ale za to zdała całkowicie egzamin jako narzędzie pomocnicze do analiz praktycznych oraz programów planistycznych. Żadna bowiem najlepsza tabela nie ukazała, tak wysoce, współwystępowania zjawisk i cech opisujących mieszkańców miast, jak to uczyniły mapy. W trakcie realizacji badań monograficznych doskonalila się i sama technika. Wypracowano standardy i symboli, i barw dla ilustracji

stosownych zmiennych dla badań zjawisk i problemów społecznych. Nie udało się w większym stopniu skorzystać z drugiego rodzaju map, tj. map odsetkowych, które powinny w wyższym stopniu być wykorzystane w przyszłych badaniach socjograficznych na terenie województwa śląskiego. Należy stwierdzić, że niejednokrotnie brak zastosowania tego typu map wynikał po prostu z braku oficjalnego podziału miast na dzielnice z jasno określonymi granicami, jak to ma miejsce choćby w miastach amerykańskich, gdzie można porównywać skalę występowania zjawisk i problemów pomiędzy poszczególnymi obszarami, tak by budować np. hierarchię potrzeb czy priorytetów działań.

Badania z wykorzystaniem tego modelu eksploracji są znakomitym narzędziem budowania dialogu pomiędzy mieszkańcami konkretnych obszarów a władzami samorządowymi w celu tworzenia rzeczywistych wymiarów społeczeństwa obywatelskiego. Elementem owego dialogu mogą też być opublikowane monografie poszczególnych miast, jako podstawa dyskusji o konieczności zmiany społecznej, jej monitorowania, wreszcie ewaluacji. Badania śląskie zainspirowały socjologów we Wrocławiu do wykonania tego typu studium w 2005 r. (Kłopot, Sikora red. 2006).

Ten model socjografii kwantytatywnej otwiera też drogę do badań socjograficznych już w pełnym zakresie nawiązujących do tradycji dyrektyw sformułowanych przez Pawła Rybickiego. Obydwa typy socjografii są z pewnością potrzebne śląskiej rzeczywistości. Dla regionu śląskiego w okresie kolejnych faz transformacji wydają się one niezbędne. Jednolity proces badawczy w dziesięciu miastach województwa śląskiego, wykazując swoją wysoką użyteczność i skuteczność, sprawił, że wniosek powstającego Górnośląskiego Związku Metropolitalnego (Megamiasto Silesia), wskazujący na potrzebę tego typu studiów w miastach, wydaje się zasadny. W skład Górnośląskiego Związku Metropolitalnego mają wejść największe miasta konurbacji górnośląskiej, takie jak: Bytom, Chorzów, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Jaworzno, Katowice, Mysłowice, Piekary Śląskie, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Tarnowskie Góry, Tychy, Zabrze, a także Będzin, Czeladź i Knurów. Jednolita metodologia socjotechniki umożliwi też przygotowanie projektów zintegrowanej polityki społecznej i polityki miejskiej w powstającej organizacji metropolitarnej, a tym samym pozwoli wypracować aplikowaną, zintegrowaną z jej częścią gospodarczą, strategię zrównoważonego rozwoju.

Projekt pozwolił też powrócić do wysoce zaniedbanego w socjologii obszaru prognozowania społecznego i planowania społecznego, budując nowe obszary interdyscyplinarnej współpracy z dziedzinami pokrewnymi, że wymieni się tu politykę społeczną i ekonomię społeczną. Obszar ten jest w dzisiejszych uwarunkowaniach zmian społecznych w Polsce bardzo potrzebny, a wydaje się, że refleksja socjologii stosowanej dotycząca prognozowania społecznego i planowania społecznego jest wysoce niewystarczająca. Jest to najlepszy

przykład sytuacji, w której potrzeby społeczeństwa wpływają na rozwój różnych dyscyplin szczegółowych nauk społecznych.

Reasumując rozważania dotyczące socjologii stosowanej, można uznać, że w obecnej fazie rozwoju społecznego jest ona tą dyscypliną szczegółową socjologii, która otwiera nowe perspektywy w rozwoju badań w społeczeństwie polskim. Odpowiadając na potrzeby społeczne w zakresie wiedzy o problemach społecznych w kolejnych fazach przekształceń społeczeństwa polskiego, nie tylko wzbogaci bazę danych, ale wypracuje i przetestuje wysoce skuteczne narzędzia analityczne i badawcze, adekwatne do czasów i potrzeb ulegającego procesowi globalizacji społeczeństwa polskiego. W najlepszym tego słowa znaczeniu nawiązuje do tradycji badań ekologicznych profesora Wacława Piotrowskiego z lat 60. i 70., który na konferencji poświęconej szkole chicagowskiej w Katowicach podsumował ten nurt w socjologii następująco: „Korzystanie w ramach ekologicznego podejścia z dorobku klasycznej ludzkiej i społecznej ekologii otwiera drogę nowym interpretacjom, nowym ideom i hipotezom. Przykładów w tym zakresie może dostarczyć między innymi pojmowanie przestrzeni, jako sceny współdeterminującej fakty społeczne, zjawiska i procesy – zarówno w ich powstawaniu jak i przebiegu” (Piotrowski 1991: 49). Nie przewidywał nawet, że w XXI w. tradycja tej szkoły i jej metody zostaną na nowo użyte w ramach teorii ugruntowanej, co czyni Kathy Charmaz w tekście *Teoria ugruntowana w XXI wieku. Zastosowanie w rozwijaniu badań nad sprawiedliwością społeczną*, znajdującym się w nowym na polskim rynku opracowaniu *Metody badań jakościowych*, stwierdzając: „Aby zrozumieć głębszy sens takich sytuacji i historii i za ich pomocą interpretować zagadnienia dotyczące sprawiedliwości społecznej, zaapelowałam o przywrócenie podwalin szkoły chicagowskiej do teorii ugruntowanej” (Denzin, Lincoln 2009: 727).

Nie pomylił się zatem Peter Saunders (1981: 62–79), pisząc: „Human ecology is dead – long Live human ecology”.

Bibliografia

- Abbott E., Breckinridge S. P. (1917, 1970), *Truancy and Non-Attendance in the Chicago Schools. A Study of the Social Aspects of the Compulsory Education and Child Labor Legislation of Illinois*, Chicago, New York: University of Chicago Press.
- Addams J. (1895, 1970), *Nota wstępna*, [w:] *Hull House Maps and Papers. By Residents of Hull-House*, New York, Boston: Ayer.
- Breckinridge S. P., Abbott E. (1912), *The Delinquent Child and the Home*, New York: Sage.
- Castells M. (1980), *Kwestia miejska*, Warszawa: PWN.
- Czekaj K. (1989), *Obszary zagrożone dezorganizacją społeczną. Powrót zapomnianej metody*, [w:] Wódz J. (red.), *Przestrzeń znacząca. Studia socjologiczne*, Katowice: ŚIN.
- Czekaj K. (1998), *Atlas problemów społecznych miasta Czeladź: 1997/1998*, t. 1–2: *Problemy alkoholowe; bezrobocie; pomoc społeczna; przestępczość kryminalna, Raport badawczy*, Czeladź.

- Czekaj K. (1998, 1999), *The Chicago School of Sociology's Heritage in Polish sociology*, [w:] Tomasi L. (ed.), *The Tradition of the Chicago School of Sociology*, Aldershot, Sydney: Ashgate.
- Czekaj K. (2007), *Socjologia szkoły chicagowskiej i jej recepcja w Polsce*, Katowice: Wyd. GWSH.
- Czekaj K., Mossakowska T., Niesporek A., Zawartka M. (2002), *Gliwice 2001. Kwestie społeczne górnośląskiego miasta u progu XXI wieku*, Katowice: Wyd. Para.
- Czekaj K., Niesporek A. (1998a), *Atlas problemów alkoholowych miasta Katowice 1997*, t. 1–2: *Badania społeczne: Monitoring alkoholowy, instytucje społeczne zajmujące się problemami alkoholowymi. Raport badawczy*, Katowice.
- Czekaj K., Niesporek A. (1998b), *Atlas problemów społecznych miasta Zabrze: 1997*, t. 1–2: *Problemy alkoholowe; bezrobocie; pomoc społeczna; przestępczość kryminalna. Raport badawczy*, Zabrze.
- Czekaj K., Niesporek A. (1999), *Atlas problemów społecznych miasta Tychy: 1998/1999*, t. 1–2: *Problemy alkoholowe; bezrobocie; pomoc społeczna; przestępczość kryminalna. Raport badawczy*, Tychy.
- Czekaj K., Niesporek A. (2000), *Atlas problemów społecznych miasta Żory: 1998/1999*, t. 1–2: *Problemy alkoholowe; bezrobocie; pomoc społeczna; przestępczość kryminalna. Raport badawczy*, Żory.
- Czekaj K., Niesporek A., Piekarski M., Zawartka M. (2002), *Częstochowa i problemy społeczne jej mieszkańców na przełomie XX i XXI wieku*, Katowice: Wyd. Para.
- Czekaj K., Niesporek A., Zawartka M. (2001), *Atlas problemów społecznych miasta Siemianowice Śląskie: 1999/2000*, t. 1–2: *Problemy alkoholowe; bezrobocie; pomoc społeczna; przestępczość kryminalna. Raport badawczy*, Siemianowice Śląskie.
- Czekaj K., Niesporek A., Zawartka-Czekaj M. (2006), *Świętochłowice. Kwestia społeczna – polityka społeczna – planowanie społeczne*, Katowice: Wyd. GWSH.
- Czekaj K., Niesporek A., Zawartka-Czekaj M. (2009), *Ruda Śląska. Od problemów społecznych górnośląskiego miasta do polityki miejskiej*, Katowice: Wyd. GWSH.
- Czekaj K., Sztumski J., Zawartka-Czekaj M. (2011), *Tarnowskie Góry: problemy społeczne – polityka miejska – działanie społeczne*, Katowice: Wyd. GWSH.
- Czekaj K., Zawartka M. (2003, 2004, 2005), *Atlas problemów społecznych miasta Gliwice. Monitoring*, t. 1–2: *Problemy alkoholowe; bezrobocie; pomoc społeczna; przestępczość kryminalna. Raport badawczy*, Gliwice.
- Czekaj K., Zawartka M. (2005), *Częstochowa. Społeczność lokalna w procesie zmian*, Katowice: Wyd. GWSH.
- Denzin K. N., Lincoln S. Y. (red.), (2009), *Metody badań jakościowych*, t. 1, Warszawa: PWN.
- Durkheim E. (2006), *Samobójstwo. Studium z socjologii*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Frąckiewicz L., Piotrowski W. (1973), *Alkoholizm w środowisku wielkomiejskim na przykładzie Katowic*, Katowice: ŚIN.
- Frysztański K. (2000), *Problemy społeczne*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 3, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Frysztański K. (2009), *Socjologia problemów społecznych*, Warszawa: Scholar.
- Frysztański K., Kwaśniewicz W. (red.), (1989), *Przemiany społeczności miejskich w Polsce*, Kraków: Wyd. UJ.
- Jahoda M., Lazarsfeld P. F., Zeisel H. (2007), *Bezrobotni Marienthalu*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Kłopot S. W., Skiba W. (red.), (2006), *Atlas problemów społecznych Wrocławia*, Wrocław: Silesia.

- Miś L. (2007), *Problemy społeczne. Teoria, metodologia, badania*, Kraków: Wyd. UJ.
- Palmer V. M. (1928), *Field Studies in Sociology: A Student's Manual*, Chicago: University of Chicago Press.
- Park R. E., Burgess E. W., McKenzie R. D. (1925, 1967), *The City*, Chicago, London: University of Chicago Press.
- Pióro Z. (1982), *Główne nurty ekologii społecznej*, [w:] Pióro Z. (red.), *Przestrzeń i społeczeństwo*, Warszawa: KiW.
- Piotrowski W. (1961), *Z badań ekologicznej struktury miasta Łodzi*, „Przegląd Socjologiczny”, t. 15 (2).
- Piotrowski W. (1965), *Miasto Opole i jego struktura ekologiczna w wypowiedziach aktywistów terenowych*, Opole: IŚ.
- Piotrowski W. (1966), *Spółeczno-przestrzenna struktura miasta Łodzi. Studium ekologiczne*, Wrocław, Kraków: Ossolineum.
- Piotrowski W. (1992), *Trwałość podejścia ekologicznego w badaniach socjologicznych*, [w:] Wódz K., Czekaj K. (red.), *Szkola chicagowska w socjologii. Tradycja myśli społecznej i wymogi współczesnej socjologii empirycznej*, Warszawa, Katowice: Wyd. UŚ i PTS.
- Podgórecki A. (1966), *Zasady socjotechniki*, Warszawa: KiW.
- Podgórecki A. (1999), *Wyjaśnianie i rozwiązywanie problemów społecznych. Ku megasocjologii*, [w:] Koziński J. (red.) *Humanistyka przełomu wieków*, Warszawa: Żak.
- Rybicki P. (1938), *O badaniu socjograficznym Śląska*, Katowice: IŚ.
- Rybicki P. (1972), *Spółeczność miejskie*, Warszawa: PWN.
- Saunders P. (1981, 2007), *Social Theory and The Urban Question*, London, New York: Routledge.
- Schmid C. F. (1949, 1939), *Graphic Presentation*, [w:] Young P. V., *Scientific Social Survey and Research*, New York: Prentice Hall.
- Sztumski J. (2005), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice: Śląsk.
- Turowski J. (2002), *Socjografia*, [w:] *Encyklopedia socjologiczna*, t. 4, Warszawa: Wyd. N.
- Young P. V. (1949, 1939), *Scientific Social Survey and Research*, New York: Prentice Hall.

Krzysztof Czekaj, Monika Zawartka-Czekaj

FACTS, PLACES AND INSTITUTIONS ON THE DOT MAPS IN URBAN SOCIOLOGY

Summary. The article reports about utilization of the dot maps in the sociological examination of the city. This oldest technique of the assembling data on the facts, places and institution functions to today in world sociology and is particularly useful to the examination of urbanized environments. One of the few prominent urban sociologists in Poland, which in his the studies not only reached to the tradition of the Chicago School, but also used to the introduce the analysis of dot maps was Professor Waław Piotrowski. Second module of the article relates to the reminders of this fragment of the Professor Waław Piotrowski (Łódź, Katowice, Wrocław, Opole) works. Third part of the paper shows at last as he makes use of this technique to the examination of the social problems of the contemporary cities of the province Silesia. The text presents the evolution of this tool of the sociological audit in the Silesian municipal studies. The newest dot maps of the dispersion of facts, places and institution in the Upper Silesia cities are presented.

Key words: dot maps, sociological investigations of the city, Chicago School, social problems, Upper Silesian voivodship.